

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
факультет спеціальної педагогіки, психології і соціальної роботи
кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: **ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНО ПРАВИЛЬНОЇ БУДОВИ
МОВЛЕННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ
З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ
ЗАСОБАМИ ДІДАКТИЧНИХ ІГОР**

Виконала:
магістрантка 2 курсу групи KorL1–M20z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Садовець Тетяна Миколаївна

Науковий керівник:
Бєлова О.Б., канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри логопедії та спеціальних методик

Рецензент:
Михальська С.А., доктор психологічних
наук, доцент кафедри корекційної
педагогіки та інклюзивної освіти

м. Кам'янець-Подільський – 2021р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ БУДОВИ МОВЛЕННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ З ЗНМ ІІІ РІВНЯ	6
1.1. Розвиток граматичної будови мовлення у дітей дошкільного віку з типовим психофізичним розвитком	6
1.2. Психолого-педагогічна характеристика дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення	12
1.3. Характеристика особливостей розвитку граматичної будови мовлення у дошкільників з ЗНМ ІІІ рівня	20
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ГРАМАТИЧНОЇ БУДОВИ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	24
2.1. Організація дослідження граматичної будови мовлення у дітей дошкільного віку з типовим психофізичним розвитком та з ЗНМ ІІІ рівня	24
2.2. Аналіз матеріалів дослідження.....	33
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ БУДОВИ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ЗНМ ІІІ РІВНЯ	42
3.1. Науково-методичні підходи щодо організації формувального експерименту	42
3.2. Зміст етапів логопедичної роботи по формуванню граматичної будови мовлення у дітей дошкільного віку із ЗНМ ІІІ рівня	44
3.3. Аналіз результатів формувального експерименту.....	58
ВІСНОВКІ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	68
ДОДАТКІ	74

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасній спеціальній педагогіці великого значення приділяють навчанню дітей з порушеннями мовлення (О. Белова, Н. Гаврилова, С. Конопляста, О. Мілевська, Т. Сак, Н. Пахомова, В. Тарасун, М. Шеремет та ін.). Актуальність дослідженої теми вказує на велике значення засвоєння дитиною граматичної будови мовлення. Морфологічна та синтаксична оформленість дозволяє дошкільнику вільно здійснювати процес спілкування між своїми однолітками та дорослими. У зв'язку зі збільшенням числа дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення проблема формування лексико-граматичних засобів мовлення займає найважливіше місце в сучасній логопедії, а питання про методику їх розвитку та корекції стає одним з найактуальніших.

Проблема розвитку граматичної будови мовлення стала предметом дослідження різних наукових галузей: психолінгвістики (А. Богуш, А. Бородич, Л. Калмикова та ін.), логопедії (Н. Гаврилова, С. Конопляста, О. Мілевська, В. Тарасун, В. Тищенко, М. Шеремет та ін.), психології (Л. Виготський, С. Рубінштейн, Н. Жинкін, Д. Ельконін та ін.), спеціальної психології (Т. Сак, Є. Соботович та ін.), педагогіки (А. Богуш, А. Бородич, Л. Калмикова, К. Крутій, А. Маркова, Г. Леушина, С. Карпова).

Окреслені проблеми обумовлюють актуальність здійснення дослідження на тему «**Формування граматично правильної будови мовлення у дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення засобами дидактичних ігор**».

Мета дослідження – визначення ефективності навчально-корекційної роботи, спрямованої на формування граматично правильної будови мовлення у дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення III рівня.

Відповідно до мети визначено завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз наукової літератури з проблеми розвитку граматично правильної будови мовлення у дошкільників із типовим психофізичним розвитком та з загальним недорозвиненням мовлення III рівня.

2. Проаналізувати методи діагностики та експериментально перевірити рівень граматично правильної будови мовлення у дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення III рівня порівнюючи їх результати дослідження з показниками типового психофізичного розвитку.

3. Визначити навчально-корекційні методи роботи для формування граматично правильної будови мовлення у дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення III рівня та експериментально їх перевірити.

Об'єкт дослідження – рівень сформованості граматичної будови мовлення у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мови III рівня.

Предмет дослідження – процес формування граматично правильної будови мовлення у дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвиненням мови III рівня.

Методи дослідження:

– *теоретичні*: аналіз, синтез, узагальнення при вивченні науково-педагогічної літератури, класифікація і систематизація теоретичних даних для визначення теоретичних засад і основних підходів щодо визначення рівня формування граматично правильної будови мовлення у дошкільників із типовим психофізичним розвитком та з загальним недорозвиненням мовлення III рівня.

– *емпіричні*: для вивчення рівня граматичної будови мовлення у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення III рівня та з типовим психофізичним розвитком використовувались діагностичні методики, які розкривали розуміння граматичних форм, сформованості процесу словозміни, словотвору, граматичного оформлення речення.

– *методи математичної статистики*: кількісний та якісний аналіз одержаних під час експерименту емпіричних даних.

Теоретичне значення. Розглянуто граматичну будову мовлення у дітей дошкільного віку, визначено рівень його розвитку; висвітлено порівняльний аналіз результатів дослідження між дітьми з типовим психофізичним розвитком та з загальним недорозвиненням мовлення III рівня; представлена навчально-корекційна робота з формування граматично правильної будови мовлення у дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення III рівня засобами дидактичних ігор.

Практичне значення результатів дослідження полягає в апробації результатів дослідження формування граматично правильної будови мовлення у дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення III рівня на базі Хмельницький дошкільний навчальний заклад № 5 «Соловейко», м. Хмельницький. Дослідженням було охоплено 20 дітей дошкільного віку (від 5-ти до 6-ти років), з них: 10 (100 %) із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ III рівня), що склали експериментальну групу і 10 (100 %) з типовим психофізичним розвитком – контрольна група дошкільників.

Апробація матеріалів дослідження була висвітлена у наукових публікаціях: «Теоретичні дослідження засвоєння граматично правильної будови мовлення дошкільниками із порушеннями мовлення», «Результати дослідження граматично правильної будови мовлення у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення», «Формування граматично правильної будови мовлення у дошкільників із порушеннями мовлення».

Структура наукової роботи. Наукова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (63 найменування), додатків (6 сторінок). У роботі вміщено 2 таблиці, 10 графіків. Загальний обсяг наукової роботи – 99 сторінки, з них 68 сторінок – основного тексту.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів проведеного теоретичного та експериментального дослідження дали змогу сформулювати наступні висновки:

1. Встановлено, що граматично правильне мовлення – це дотримання в процесі спілкування основних граматичних норм, сформульованих у вигляді правил. Це норми словотворення частин мовлення, відмінювання і дієвідмінювання слів, узгодження, побудови речень певної структури, а також норми керування, що засвоюються практично.

Визначено, особливості формування граматичної будови мовлення у дошкільників з типовим психофізичним розвитком а також у дітей з загальним недорозвиненням мовлення. Граматичні форми словотворення, словозміни, пропозиції з'являються у таких дітей в тій же послідовності, що і при типовому мовленнєвому розвитку. Однак, для дітей із загальним недорозвиненням мовлення характерний більш повільний темп засвоєння, дисгармонія розвитку морфологічної і синтаксичної систем мовлення, спотворення загальної картини мовленнєвого розвитку.

Для вивчення рівня граматичної будови мовлення у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення III рівня та з типовим психофізичним розвитком та з використовувались діагностичні методики, які розкривали розуміння граматичних форм, сформованості процесу словозміни, словотвору, граматичного оформлення речення.

Виявлено, що розуміння граматичних конструкцій було сформовано не у всіх дітей дошкільного віку. Найбільші труднощі виникли завдання на розуміння значень прийменників і логіко-граматичних конструкцій. Так низький рівень належав 30% дітей із загальним недорозвиненням мовлення III рівня. Середній рівень був притаманний 40% цієї ж групи і 30% з

типовому розвитку. Високий рівень належав лише 70% дітей без мовленнєвих патологій.

Вивченість сформованості процесів словозміни показало, що найбільші труднощі у дітей викликали вправи на узгодження числівника з іменником і вживання множини іменників у родовому відмінку. Відповідно, низький рівень належав тільки 60% дітей із загальним недорозвиненням мовлення III рівня. Середній рівень спостерігався у 40% дітей експериментальної і контрольної груп. Високий рівень належав лише 60% дітям з типовим психофізичним розвитком.

Під час дослідження процесу словотворення у дітей найбільші труднощі, викликали завдання на утворення відносних прикметників і складних слів. Низький рівень ми виявили у 50% дітей із загальним недорозвиненням мовлення III рівня. Середній рівень – у 50% дітей експериментальної групи і 20% – контрольній групі. Високий рівень належав лише 80% дітей з типовим психофізичним розвитком.

Аналіз сформованості граматичного оформлення речень показав, що низький рівень був притаманний 50% дітей із ЗНМ III рівня. Середній – належав 50% дітей експериментальної групи і 30% – контрольній групі. Високий рівень спостерігали лише 70% дітей з типовим розвитком.

Узагальнені показники сформованості граматичної правильної будови мовлення у дітей дошкільного віку доводили, що низький рівень найбільше належав дошкільникам з загальним недорозвиненням мовлення і складав 20%. Середній рівень мали 40% дітей з порушеннями мовлення і 30% з типовим психофізичним розвитком. Високий рівень найбільше притаманний 70% дітей контрольної групи і лише 10% дітям з ЗНМ III рівня.

3. Визначено етапи навчально-корекційної роботи з формуванню граматичного правильного мовлення у дітей з ЗНМ III рівня Для формування граматичної будови мовлення у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення III рівня були визначені напрямки навчально-корекційної роботи: формування розуміння граматичних форм слів;

формування процесів словозміни і словотворення; робота над граматичним оформленням речень.

Результати контрольного експерименту показали, що рівень розвитку граматичної будови мовлення засобами дидактичних ігор у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення III рівня підвищився: кількість дітей, які мали високий рівень розвитку граматичної будови мовлення, збільшилась на 20%, також на 10% збільшилась кількість дітей з середнім рівнем, і зменшилась на 20%, кількість дошкільників, що мали низький рівень розвитку.

Доведено, що для успішного формування граматичної будови мовлення у дітей із загальним недорозвиненням мовлення III рівня необхідне створення сприятливого мовленнєвого середовища, систематичне проведення ігор та ігрових ситуацій, як в процесі безпосередньо освітньої діяльності, так і у всіх видах дитячої діяльності і спілкуванні, а також контроль за вимовою дітей з метою попередження і виправлення можливих граматичних помилок.

4. Проведене дослідження не вичерпує усіх питань окресленої проблеми. Перспективою для подальшого вивчення граматичної будови мовлення у дітей-логопатів є урахування їх мовленнєвого дизонтогенезу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агранович, З. Е. Овладение пониманием сложных логико-грамматических конструкций в старшем дошкольном возрасте. *Дошкольная педагогика*. 2002. №1. С. 26–29.
2. Алексеева, М. М. *Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников*. Москва: Академия, 2008. 400 с.
3. Арушанова, А. Г. *Речь и речевое общение детей. Формирование грамматического строя речи 3-7 лет*. Москва: Мозаика-Синтез, 2005. 272 с.
4. Белова-Давид, Р. А. *Нарушение речи у дошкольников*. Москва: Просвещение, 1972. 232 с.
5. Белова О. Теоретично-порівняльний аналіз мовленнєвої готовності до школи дітей з типовим психофізичним розвитком та з затримкою психічного розвитку. Монографія / За заг. ред. І.В. Татяничкової. Вид. 4. Словянськ: І. Маторіна, 2021. 267с.
6. Богачук Ю. В. Теоретико-методологічні засади розвитку мовлення дітей із загальним недорозвиненням мовлення засобами художньої літератури. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2015. Вип. 29. С. 16-21.
7. Богуш А. М. Змістова характеристика видів мовленнєвої компетенції дошкільників. *Наука і освіта : Науковопрактичний журнал Південного наукового центру АПН України*. № 1-2. 1998. С. 16–20.
8. Бойкова, С. В. *Развитие лексики и грамматического строя речи у дошкольников*. Спб. : КАРО, 2005. 100 с.
9. Бородич, А. М. *Методика развития речи детей*. Москва: Просвещение, 1974. 288 с.
10. Волкова, Л. С. *Логопедия*. Москва: Просвещение, 1989. 528 с.

11. Волосовец, Т. В. *Преодоление общего недоразвития речи дошкольников*. Москва: Институт общегуманитарных исследований, В. Секачев, 2002. 256 с.
12. Гаврилова Н.С. Класифікації порушень мовлення. *Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Вип. XX : у 2-х ч., ч.1 / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. С. 293–315.
13. Гаврилова Н.С. Методика корекції порушень артикуляційної моторики кінестетичного типу. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) збірник наукових праць*: Вип. 10. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський, 2017. С. 43–55.
14. Гаврилова Н.С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей: *Монографія*. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк –Сервіс», 2011. 200с.
15. Гаврилова Н.С. Типи порушень артикуляційної моторики та особливості їх корекції. *Актуальні питання корекційної освіти. Зб. наук. праць*: Вип. 8. Кам'янець-Подільський, 2016. С.
16. Гвоздев, А. Н. *Вопросы изучения детской речи*. Москва: АПН РСФСР, 1961. 472 с.
17. Глухов, В. П. *Формирование связной речи детей дошкольного возраста с общим речевым недоразвитием*. Москва: АРКТИ, 2002. 144 с.
18. Дуткевич Т. В. *Дитяча психологія*. Київ : ЦУЛ, 2012. 424 с.
19. Ефименкова, Л. Н. *Формирование речи у дошкольников*. Москва: Просвещение, 1985. 112 с.
20. Жукова, Н. С. *Позатанное формирование устной речи при ее недоразвитии*. Москва: ВЛАДОС, 2003. 96 с.
21. Жукова, Н. С. *Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников*. Москва: Просвещение, 1990. 239 с.
22. Иншакова, О. Б. *Альбом для логопеда*. Москва: Владос, 2000. 280 с.
23. Ілляшенко Т. Д. Про готовність дітей до шкільного навчання. *Початкова школа*. 2002. № 3. С. 69–71.

24. Катникова Л. О. Психолінгвістика розвитку про мовленнєву діяльність дошкільників. *Психолінгвістика*. 2009. Вип. 3. С. 54-60. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2009_3_7.
25. Конопляста С.Ю., Сак Т.В. *Логопсихологія*. Київ: Знання, 2010. 293 с.
26. Косинова, Е. М. *Уроки логопеда. Тесты на развитие речи для детей от 2 до 7 лет*. Москва: Эксмо, 2009. 64 с.
27. Кроткова, А. В. Особенности формирования лексико-грамматического строя речи у дошкольников с общим недоразвитием речи III уровня. *Логопед*, 2004. - № 1. С. 26-34.
28. Крутії К. Л. *Діагностика мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку*. Запоріжжя: ТОВ «ЛПІС» ЛТД, 2005. 208 с.
29. Крутії К. *Діагностика мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку*. Запоріжжя : ТОВ «ЛПІС» ЛТД, 2005. 208 с.
30. Крутії К. Навчаємо мови та розвиваємо мовлення дитини. [Електрон. ресурс]. Режим доступу: http://ukrdeti.com/wp-content/uploads/2020/03/Старший-дошквік_Катерина-Крутії.pdf
31. Латаева, Р. И. *Коррекция общего недоразвития речи у дошкольников*. СПб. : СОЮЗ, 1999. 160 с.
32. Латаева, Р. И. *Методы логопедической работы по развитию лексики у дошкольников с ОНР*. Москва: ВЛАДОС, 2003. 480 с.
33. Лапшина, Ю. Ю. *Изучение и коррекция трудностей понимания логико-грамматических структур языка у детей дошкольного возраста: дис. ... психол. наук : 19.00.10; Урал. гос. пед. ун-т. Екатеринбург, 2011.*
34. Ласточкіна О. В. Характеристика мовленнєвої підготовки дошкільників. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори 2006, Вип. III. 2012. С. 127-133.*
35. Левина, Р. Е. *Общая характеристика недоразвития речи у детей и его влияние на овладение письмом*. Москва: ВЛАДОС, 2003. 480 с.

36. Левченко, И. Ю. *Психолого-педагогическая диагностика*. Москва: Академия, 2003. 156 с.
37. Лопатина, Л. В. *Преодоление речевых нарушений у дошкольников (коррекция стертой дизартрии)*. СПб. : Изд-во «СОЮЗ», 2000. 192 с.
38. Луцан Н.І. Мовленнєво-ігрова діяльність дітей дошкільного віку Монографія. Одеса: ПНЦ АПН України СВДМ.П.Черкасов, 2005. 319с.
39. Марченко І. С. Особливості логопедичної роботи з дітьми дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. *Логопедія*. 2013. №3. С. 52–56.
40. Микадзе, Ю. В. *Нейропсихология детского возраста*. СПб. : Питер, 2013. 288 с.
41. Микляева, Н. В. Развитие языковой способности у детей с общим недоразвитием речи. *Дефектология*. 2001. № 2. С. 56-64.
42. Никашина, Н. А. *Формирование речи и ее недоразвитие*. Москва: ВЛАДОС, 2003. 480 с.
43. Павелків Р.В., Цигипало О.П. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу. Київ : Центр учбової літератури. 2013. с.296.
44. Пахомова Н. Г. Закономірності та умови формування мовленнєвої готовності до навчання дітей старшого дошкільного віку із дизартрією. *Дефектологія*. 2005. № 1. С. 43–44.
45. Рібзун Ю.В. Гра як засіб мовленнєвого розвитку молодших дошкільників з ЗНМ. *Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць*: Вип.1. К.: Актуальна освіта, 2004. С. 150–166.
46. Рібзун Ю.В. *Мовленнєві намистинки для маленької дитинки: навчально-методичний посібник*. Київ: Літера ЛТД, 2010. 160 с.
47. Рібзун Ю.В. *Професійний довідник учителя-логопеда ДНЗ*. Херсон: Основа, 2012. 239 с.
48. Савченко М.А. *Методика виправлення вад вимови фонем у дітей*. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2009. 160 с.

49. Сазонова, С. Н. *Развитие речи дошкольников с общим недоразвитием речи*. Москва: Издательский центр «Академия», 2005. 144 с.
50. Сековец, Л. С. *Коррекция нарушений речи у дошкольников: обучение детей с общим недоразвитием речи в условиях ДОУ*. Москва: АРКТИ, 2006. 368 с.
51. Сековец, Л. С. *Коррекция нарушений речи у дошкольников: организационные вопросы программно-методического обеспечения*. Москва: АРКТИ, 2005. 248 с.
52. Селиверстов, В. И. *Понятийно-терминологический словарь логопеда*. Москва: ВЛАДОС, 1997. 400 с.
53. Серебренникова, С. Ю. *Развитие речи в норме и недоразвитие речи*. Иркутск: изд-во Иркут. гос. пед. ун-та, 2008. 28 с.
54. Смирнов, В. М. *Нейрофизиология и высшая нервная деятельность детей и подростков*. Москва: Академия, 2000. 400 с.
55. Собонович, Е. Ф. *Речевое недоразвитие у детей и пути его коррекции*. Москва: Классикс стиль, 2003. 160 с.
56. Спирина, Л. Ф. *Общие методические положения по обучению грамоте детей с недоразвитием речи*. Москва: ВЛАДОС, 2003. 480 с.
57. Тарасун В.В. *Логодидактика*. Київ: Вид-во Нац. педун-ту, 2004. 348 с.
58. Тарасун В.В. *Психолого-педагогічна допомога дітям переддошкільного віку з особливостями розвитку*. Монографія. К.: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. 392 с.
59. Трубникова, Н. М. *Структура и содержание речевой карты*. Екатеринбург: Уральский г. пед. универ., 1998. 51 с.
60. Туманова, Т. В. *Формирование готовности к словообразованию у дошкольников с общим недоразвитием речи*. М Москва: ВЛАДОС, 2003. 480 с.
61. Ушакова, О. С. *Развитие речи дошкольников*. Москва: Психотерапия, 2001. 256 с.

62. Ушинский, К. Д. *Собрание сочинений*. Москва: Акад. пед. наук РСФСР, 1952. 728 с.
63. Филичева, Т. Б. *Логопедическая работа в специальном детском саду*. Москва: Просвещение, 1987. 142 с.
64. Филичева, Т. Б. *Подготовка к школе детей с общим недоразвитием речи в условиях специального детского сада*. Москва: Альфа, 1993. 103 с.
65. Филичева, Т. Б. *Принципы, методы, организация психолого-педагогического обследования детей с общим недоразвитием речи*. Москва: ВЛАДОС, 2003. 480 с.
66. Филичева, Т. Б. *Содержание логопедической работы с детьми при общем недоразвитии речи*. Москва: ВЛАДОС, 2003. 480 с.
67. Филичева, Т. Б. *Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста*. Москва: Айрис пресс, 2008. 224 с.
68. Фомичева, М. Ф. *Основы логопедии с практикумом по звукопроизношению*. Москва: Академия, 2002. 200 с.
69. Чиркина, Г. В. *Основы логопедической работы с детьми*. Москва: АРКТИ, 2003. 240 с.
70. Шашкина Г.Р. *Логопедическая работа с дошкольниками*. Москва: Академия, 2003. 240 с.
71. Швайко Г.С. *Игры и игровые упражнения для развития речи*. Москва: Просвещение, 1988. 64 с.
72. Шеремет М.К. *Логопедія*. Київ: Слово, 2017. 856 с. 46.
73. Kasari, C., Brady, N., Lord, C., & Tager-Flusberg, H. Assessing the minimally verbal school-aged child with autism spectrum disorder. *Autism Research*, 6(6), 2013. P. 479–493.
74. Tager-Flusberg, H., & Kasari, C. Minimally verbal school-aged children with autism spectrum disorder: the neglected end of the spectrum. *Autism Research*, 6(6), 2013. P. 468–478.